

กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาการถูกรังแกของเด็ก นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลาย

Coping Strategies of Grade 4-6 Primary School Students in Response to Being Bullied

ติดาร์ตัน ปุระณะชัยศิริ พ.บ.*, สิรินัดดา ปัญญาภาส พ.บ.*, ฐิติวี แก้วพรสวรรค์ พ.บ.*
Tidarat Puranachaikere M.D.*, Sirinadda Punyapas M.D.*,
Titawee Kaewpornsawan M.D.*

* สาขาจิตเวชเด็กและวัยรุ่น ภาควิชาจิตเวชศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล

* Division of Child and Adolescent Psychiatry, Department of Psychiatry, Faculty of Medicine Siriraj Hospital, Mahidol University.

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ เพื่อศึกษากลยุทธ์ในการแก้ปัญหาการถูกรังแกของนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลาย

วิธีการศึกษา การศึกษานี้เป็นการสำรวจแบบภาคตัดขวาง (cross sectional survey) ในนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6 โรงเรียนในโครงการสุขภาพจิตโรงเรียน สาขาวิชาจิตเวชเด็กและวัยรุ่น ภาควิชาจิตเวชศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล จำนวน 142 ราย โดยใช้แบบสอบถามพฤติกรรมถูกรังแกแก่นักเรียน ซึ่งได้รับการเรียบเรียงแปลจาก The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire เพื่อคัดกรองนักเรียนที่ถูกรังแก และสัมภาษณ์นักเรียนที่ถูกรังแกแบบรายบุคคล เกี่ยวกับ ข้อมูลพื้นฐาน วิธีการที่ถูกรังแก ความถี่ และกลยุทธ์ที่ใช้เมื่อถูกรังแก การวิเคราะห์ข้อมูลใช้สถิติวิเคราะห์เชิงพรรณนา แจกแจงจำนวนและร้อยละ การเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างกลุ่มข้อมูลคุณภาพด้วย Chi-square test

ผลการศึกษา พบว่ามีนักเรียนที่ถูกรังแกเดือนละ 2-3 ครั้งหรือบ่อยกว่าจำนวน 110 ราย หรือคิดเป็นร้อยละ 77.5 รูปแบบการถูกรังแกที่พบบ่อยที่สุดคือ การถูกรังแกด้วยวาจา นักเรียนคนหนึ่งใช้กลยุทธ์หลากหลายวิธีในแก้ปัญหา วิธีที่พบบ่อยที่สุดคือ การมองหาวิธีการแก้ปัญหา (problem solving) การศึกษาพบว่ากลยุทธ์ในการแก้ปัญหาสัมพันธ์กับรูปแบบของการถูกรังแก นักเรียนที่ถูกรังแกโดยถูกทำร้ายร่างกาย (physical bullying) มักใช้วิธีโต้ตอบกลับ (externalizing) มากที่สุด นักเรียนที่ถูกรังแกด้วยวาจา (verbal bullying) มักใช้วิธีแก้ปัญหา (problem solving) และการโต้ตอบกลับ (externalizing) มากที่สุด นักเรียนที่ถูกรังแกด้วยคำพูดหรือทำทางส่อไปในเรื่องเพศ (sexual bullying) มักใช้การขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น (seeking social support) มากที่สุด

สรุป ในการถูกรังแกรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง นักเรียนจะใช้กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาที่หลากหลาย กลยุทธ์ที่นักเรียนใช้บ่อยที่สุดคือ การมองหาวิธีแก้ปัญหา (problem solving) แต่ยังมีนักเรียนจำนวนหนึ่งที่วิตกกังวลร้องไห้และรู้สึกจัดการกับปัญหาไม่ได้ ดังนั้นควรให้ความสำคัญกับปัญหาการรังแกกัน และให้การช่วยเหลือติดตามนักเรียนที่ยังขาดทักษะการจัดการกับปัญหา เพื่อป้องกันผลกระทบในระยะยาว

คำสำคัญ การถูกรังแก กลยุทธ์การแก้ปัญหา นักเรียนประถมศึกษา

corresponding author: สิรินัดดา ปัญญาภาส

วารสารสมาคมจิตแพทย์แห่งประเทศไทย 2558; 60(4): 275-286

ABSTRACT

Objective : To study coping strategies of primary school students in response to being bullied

Method : This is a cross sectional survey, collecting data from 142 grade 4-6 students in the schools from school mental health program of Department of Psychiatry, Faculty of Medicine Siriraj Hospital. To screen the bullied students, the subjects were asked to complete the questionnaire, which was translated from The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire, about being bullied in school. Then the bullied subjects were interviewed about demographic data, type and frequency of being bullied and coping strategies in response to being bullied. The data was analyzed descriptively by frequency, percent and compared the difference between groups by Chi-square test.

Result : There were 110 subjects (77.5%), which were bullied 2-3 times or more per month. The most common type of being bullied was verbal type. Moreover, students used different strategies to cope with being bullied. The most frequently used strategy was problem solving to look for the solution. One student could use different strategies when being bullied by different method. Subjects who had been victimized by physical abuse (physical bullying) often fought back (externalizing). Most subjects who were bullied verbally (verbal bullying) often used problem solving and fought back (externalizing) and subjects who had been bullied with sexual comments or gestures (sexual bullying) often seek help from others (seeking social support).

Conclusion : The subjects in this study used multiple coping strategies when they were bullied in school. The most frequently used coping strategy was problem solving. Nevertheless, there were some subjects that could not deal with the problem and fought back, got anxiety attack, or cried. Therefore, we should place importance on the problem of bullying and assist students to deal with the problem to prevent the long term effect of being bullied.

Keywords : being bullied, coping strategies, students

corresponding author: Sirinadda Punyapas

J Psychiatr Assoc Thailand 2015; 60(4): 275-286

บทนำ

สังคมไทยในปัจจุบันให้ความสนใจในเรื่องของการรังแกกันและความรุนแรงในโรงเรียนมากขึ้น มีการสำรวจปัญหาการรังแกกันในโรงเรียน^{1,2} โดยการศึกษาของ ผศ.ดร.สมบัติ ตาปัญญา ในนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 2 พบว่านักเรียนประมาณร้อยละ 40 เคยถูกรังแกเดือนละ 2-3 ครั้ง หรือบ่อยกว่านั้นโดยการรังแกที่พบบ่อยมากที่สุดอยู่ในรูปของการทำร้ายจิตใจกันด้วยวาจา นักเรียนร้อยละ 33.1 ไม่เคยบอกใครเลยว่าถูกรังแก และร้อยละ 41.2 บอกว่าครูหรือผู้ใหญ่แทบไม่เคยทำอะไรหรือทำค่อนข้างน้อยเพื่อที่จะหยุดพฤติกรรมมารังแกนั้น จากผลสำรวจนี้ทำให้ทราบว่านักเรียนจำนวนมากที่ไม่ยอมบอกปัญหาและขณะเดียวกันครูหรือผู้ปกครองเองก็ยังไม่ทราบถึงปัญหานี้

พฤติกรรมมารังแกเป็นรูปแบบพฤติกรรมที่ก้าวร้าว สามารถพัฒนาไปสู่ความรุนแรงได้หลายรูปแบบ ส่งผลกระทบกับเด็กทั้งในกลุ่มที่ถูกรังแกและมีพฤติกรรมรังแกผู้อื่นในระยะยาวอีกด้วย โดยเด็กที่มีพฤติกรรมรังแกผู้อื่นมักได้รับความสนใจและเรียนรู้ที่จะใช้อำนาจในทางที่ไม่ถูกต้อง มีการศึกษาพบว่าเด็กกลุ่มนี้มักมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมต่อต้านสังคม เช่น ดักขโมย หนีเรียน โกหก หลอกลวง การใช้สารเสพติด และมีความเสี่ยงต่อการก่ออาชญากรรมในอนาคตมากกว่าเด็กที่ไม่มีพฤติกรรมรังแกผู้อื่น^{3,4} ในขณะเดียวกันเด็กที่ถูกรังแกก็ได้รับความทุกข์ ทั้งจากการบาดเจ็บทางกายและจากภาวะวิตกกังวลหรือซึมเศร้าจนเพิ่มความเสี่ยงในการฆ่าตัวตาย^{5,6} มีพฤติกรรมหลีกเลี่ยงปัญหา รู้สึกว่าโรงเรียนไม่ปลอดภัย และไม่ยอมไปโรงเรียน ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองต่ำลง⁷ และยังมีการศึกษาพบว่าเด็กกลุ่มนี้มีความสัมพันธ์กับอาการทางกายต่างๆ เช่น เวียนศีรษะ ปวดหลัง ปวดศีรษะ และ

ปวดท้อง⁸ นอกจากนี้ยังมีความรู้สึกโดดเดี่ยว เหงา ถูกทอดทิ้ง และไม่ได้รับความช่วยเหลือ⁹

ภาครัฐ^{1,2} ได้ให้ความสำคัญกับปัญหานี้มากขึ้น โดยมีการจัดหลักสูตรป้องกันการรังแกขึ้นในหลายๆ โรงเรียน ส่งเสริมโครงการโรงเรียนปลอดภัยลดความรุนแรง จัดทำเอกสารต่างๆ เพื่อให้ความรู้กับผู้ปกครองมากขึ้น

Coping strategies หรือกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาการถูกรังแกได้รับความสนใจมากขึ้น และถูกบรรจุไว้เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการป้องกันการรังแกกัน¹⁰ ในต่างประเทศมีการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นนี้หลายการศึกษา ได้แก่ Bijttebier และ Vertomme¹¹ ได้ใช้แบบประเมิน Self-Report Coping Measure (SRCM; Causey & Dubow) ในการศึกษากลยุทธ์ในการแก้ปัญหาการถูกรังแกในเด็กอายุ 9-13 ปี ในประเทศเบลเยียม โดยแบบประเมินนี้ได้แบ่งกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาออกเป็นหลายวิธีได้แก่ 1) การบอกหรือขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น (seeking social support) 2) การมองหาวิธีแก้ปัญหาแบบต่างๆ (self-reliance/problem solving) 3) การพยายามลืมหรือไม่คิดถึงมารังแก (distancing) 4) กังวล ร้องไห้ (internalizing) และ 5) การใช้คำพูดตะโกนด่าว่า หรือใช้กำลังกับผู้อื่น (externalizing) การศึกษาพบว่าเด็กชายกลุ่มที่ถูกรังแกนั้นจะมีกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาแบบ internalizing มากกว่า ส่วนกลุ่มที่รังแกผู้อื่นจะมีกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาแบบ externalizing มากกว่า เมื่อเทียบกับกลุ่มเด็กที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง (ไม่ได้รังแกผู้อื่นและไม่ถูกรังแก) ในเด็กหญิงพบว่ากลุ่มที่ถูกรังแกแบบการรังแกโดยตรง เช่น ทำร้ายร่างกาย แหยงของหรือเงิน ล้อเลียน จะมีกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาแบบ internalizing มากกว่าเมื่อเทียบกับกลุ่มที่ไม่เกี่ยวข้อง จากการศึกษารายงานได้แสดงให้เห็นว่าเพศก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อวิธีการตอบสนองต่อการถูกรังแก

Kristensen และ Smith¹² ได้ศึกษาในเด็กนักเรียนเดนมาร์กชั้นประถมศึกษาตอนปลาย และมัธยมศึกษาตอนต้นอายุ 10-15 ปี โดยใช้แบบประเมิน Self-Report Coping Measure (SRCM; Causey และ Dubow) พบว่าในกลุ่มเด็กที่ทั้งถูกรังแกและรังแกผู้อื่นนั้นใช้กลยุทธ์การแก้ปัญหาแบบ externalizing และกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาการถูกรังแกนั้นมีความสัมพันธ์กับเพศ และระดับชั้นเรียน กลยุทธ์การแก้ปัญหาโดยการขอความช่วยเหลือ และ internalizing พบบ่อยในเด็กหญิง และเด็กนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลาย ส่วนเด็กชายนั้นมักใช้วิธี externalizing ส่วนในประเทศไทยนั้นยังไม่มีการศึกษาที่เกี่ยวข้องประเด็นเหล่านี้

การศึกษาครั้งนี้ต้องการศึกษากลยุทธ์รูปแบบวิธีการแก้ปัญหาของเด็กนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลายเมื่อถูกรังแก เพื่อนำไปประกอบการวางแผนการให้คำแนะนำแก่โรงเรียน ครู ผู้ปกครอง และเด็กนักเรียนที่ถูกรังแกหรือเด็กนักเรียนที่ยังมีวิธีการจัดการปัญหาที่ไม่เหมาะสม

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการสำรวจแบบภาคตัดขวาง (cross sectional survey) ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล [358/2555(EC2)] ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นตอนที่ 1 คัดกรองนักเรียนที่ถูกรังแกจากกลุ่มตัวอย่างนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลายในโรงเรียนเครือข่ายงานสุขภาพจิตโรงเรียน ของสาขาวิชาจิตเวชเด็กและวัยรุ่น ภาคจิตเวชศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล จำนวน 2 โรงเรียน ระหว่างเดือนพฤศจิกายน 2555 ถึง มกราคม 2556 ด้วยแบบสอบถามพฤติกรรมกรังแกกันของนักเรียน

ของ ผศ.ดร.สมบัติ ตาปัญญา ที่ได้แปลจาก The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire

เกณฑ์การคัดเลือกผู้เข้าร่วมการศึกษา (inclusion criteria) ได้แก่ นักเรียนที่ยินดีเข้าร่วมการศึกษามีความสามารถเข้าใจภาษาไทยได้ดีตามวัยและได้รับอนุญาตจากผู้แทนโดยชอบธรรมให้เข้าร่วมโครงการวิจัย

เกณฑ์การคัดออกผู้เข้าร่วมการวิจัย (exclusion criteria) ได้แก่ นักเรียนที่มีปัญหาสติปัญญาบกพร่อง หรือมีอาการเจ็บป่วยทางกายจนเป็นอุปสรรคต่อการทำแบบสอบถาม หรือไม่สามารถสื่อสารให้เข้าใจได้

ขั้นตอนที่ 2 นักเรียนที่เข้าเกณฑ์การถูกรังแกจากการคัดกรองด้วยแบบสอบถามในขั้นตอนที่ 1 จะถูกผู้วิจัยสัมภาษณ์แบบรายบุคคลถึงรูปแบบกลยุทธ์การแก้ปัญหาเมื่อถูกรังแก

เครื่องมือในการศึกษา

แบบสอบถามชนิดให้นักเรียนตอบเอง (self report) ประกอบด้วยข้อมูลทั่วไป ได้แก่ เพศ ระดับชั้นเรียน โรงเรียน ความรู้สึกชื่นชอบของนักเรียนต่อโรงเรียน จำนวนเพื่อนที่ดีในห้อง และข้อคำถามเกี่ยวกับประสบการณ์การถูกรังแกจำนวนทั้งสิ้น 10 ข้อ ซึ่งแบบสอบถามนี้นำมาจากบางส่วนของแบบสอบถามพฤติกรรมกรังแกกันของนักเรียน ของ ผศ.ดร.สมบัติ ตาปัญญา ที่ได้แปลมาจาก The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire (Olweus, 1996) เป็นภาษาไทย มีความเชื่อถือได้ (reliability) เท่ากับ 0.75 การรังแกแบ่งเป็นรูปแบบ¹ ดังนี้

- การทำร้ายร่างกาย (physical bullying) ได้แก่ การตี เตะ ผลัก เหวี่ยง
- การแย่งของหรือเงิน (attack on property) ได้แก่ การขโมย นำสิ่งของไปโดยไม่ได้รับอนุญาต หรือทำลายของหรือเงิน

- การรังแกด้วยวาจา (verbal bullying) ได้แก่ การล้อเลียนด้วยคำหยาบคาย ล้อชื่อ ชมชู้บังคับ เหยียดเชื้อชาติ หรือสีผิว
- การรังแกโดยอ้อม (indirect bullying) ได้แก่ การปล่อยข่าวลือให้เสื่อมเสียหรือทำให้เพื่อนไม่ชอบ
- การแยกจากสังคม (social exclusion) ได้แก่ การปล่อยให้โดดเดี่ยว ไม่ให้เข้ากลุ่ม การเพิกเฉยไม่สนใจ
- การคุกคามทางเพศ (sexual bullying) ได้แก่ การเรียกด้วยคำพูดที่ไม่ดี ด้วยการแสดงความเห็นหรือท่าทางที่สื่อไปในเรื่องทางเพศ

แบบสอบถามจะถามความถี่ของการถูกรังแกในรูปแบบต่างๆ ในช่วงสองเดือนที่ผ่านมา แบ่งความถี่เป็น 5 ระดับคือ

- ระดับที่ 1 คือ ไม่เคยถูกรังแกเลย
- ระดับที่ 2 คือ ถูกรังแก 1-2 ครั้งเท่านั้น
- ระดับที่ 3 คือ ถูกรังแกเดือนละ 2-3 ครั้ง
- ระดับที่ 4 คือ ถูกรังแกสัปดาห์ละครั้ง
- ระดับที่ 5 คือ ถูกรังแกสัปดาห์ละ 3-4 ครั้ง

การแปลผล นักเรียนที่ถูกรังแก คือ นักเรียนที่ถูกรังแกมากกว่าหรือเท่ากับเดือนละ 2-3 ครั้ง ขึ้นไป (มากกว่าหรือเท่ากับระดับ 3 ขึ้นไป)

แบบสัมภาษณ์นักเรียนที่ถูกรังแก (ตั้งแต่ระดับที่ 3 ขึ้นไป) ประกอบด้วยข้อมูลพื้นฐานได้แก่ อายุ เกรดเฉลี่ย จำนวนพี่น้อง น้ำหนัก ส่วนสูง สถานภาพพ่อแม่ ผู้ดูแล รูปแบบที่ถูกรังแก ความถี่ และ กลยุทธ์การแก้ปัญหาเมื่อถูกรังแก ซึ่งการจัดประเภทของกลยุทธ์ของการถูกรังแกที่แบ่งเป็น 5 แบบนั้นได้อ้างอิงมาจากการศึกษาก่อนหน้านี้ที่เคยทำมาแล้ว^{11,12} ได้แก่

- Seeking social support หมายถึง การบอกหรือขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น เช่น ครู ผู้ปกครอง เพื่อน
- Self-Reliance/problem solving หมายถึง การมองหาวิธีการแก้ปัญหาแบบต่างๆ เช่น พยายาม

อยู่ใกล้ๆ เพื่อนสนิท พยายามไม่เข้าไปในที่ๆ เสี่ยงจะถูกรังแก บอกความต้องการของตัวเองอย่างชัดเจน เช่น “หยุด” “ไม่ชอบ” “เจ็บ” หรือ ชูว่าจะบอกผู้ใหญ่

- Distancing หมายถึง การพยายามไม่สนใจใช้ชีวิตต่อตามปกติ ทำเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น
- Internalizing หมายถึง ความกังวล หงุดหงิด อยากร้องไห้ หรือร้องไห้ รู้สึกจัดการปัญหาไม่ได้
- Externalizing หมายถึง การโต้ตอบกลับด้วยการตะโกนด่าว่าเสียงดัง หรือด้วยการกระทำกลับทางร่างกาย สิ่งของ

การแปลผล กลยุทธ์การแก้ปัญหาที่นักเรียนให้คำตอบว่า “ใช้ทุกครั้ง” หรือ “ใช้บ่อยมาก” จะถือว่านักเรียนมีกลยุทธ์การแก้ปัญหาการถูกรังแกด้วยวิธีนั้น

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (descriptive analysis) ด้วยโปรแกรม SPSS version 20 ข้อมูลปริมาณนำเสนอด้วยค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน ข้อมูลคุณภาพด้วยจำนวนและร้อยละ การเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างกลุ่มข้อมูลคุณภาพด้วย Chi-square test โดยผลการทดสอบที่ถือว่ามีความสำคัญทางสถิติเมื่อค่า $p < 0.05$

ผลการศึกษา

มีนักเรียนที่เข้าร่วมการศึกษาทั้งสิ้น 142 ราย ในจำนวนนี้เป็นนักเรียนหญิง 68 ราย (ร้อยละ 47.9) นักเรียนชาย 74 ราย (ร้อยละ 52.1) เป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มากที่สุด 77 ราย (ร้อยละ 54)

นักเรียนที่ถูกรังแกเดือนละ 2-3 ครั้ง หรือบ่อยกว่า มีจำนวน 110 ราย (ร้อยละ 77.5) นักเรียนชายถูกรังแกบ่อยกว่านักเรียนหญิง แต่ไม่พบความแตกต่างกันอย่างไร มีนัยสำคัญทางสถิติ การถูกรังแกเกิดขึ้นในนักเรียนชั้น ป.5 มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 89 ส่วนนักเรียนที่มี

เพื่อนที่ติน้อยกว่า 6 ราย จะมีความเสี่ยงต่อการถูกรังแกมากกว่านักเรียนที่มีเพื่อนที่ดีตั้งแต่ 6 คนขึ้นไปอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (OR 2.65, 95%CI 1.18-5.92, p-value = 0.016) (ตารางที่ 1)

ในรูปแบบวิธีการถูกรังแกพบว่าในช่วงสองเดือนที่ผ่านมาการถูกรังแกด้วยวาจาเป็นรูปแบบการรังแกที่พบบ่อยที่สุด โดยร้อยละ 64 ถูกรังแกด้วยการใช้คำพูดหยาบคายล้อเลียนที่ทำให้เจ็บใจหรือเสียใจ ร้อยละ 45

ถูกรังแกด้วยคำที่ไม่ดี หรือคำที่เกี่ยวกับเชื้อชาติ หรือผิวพรรณ ร้อยละ 31 ถูกข่มขู่หรือบังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่อยากทำ ตามตารางที่ 2 และนักเรียนแต่ละคนจะถูกรังแกในหลายๆ รูปแบบ นักเรียนมากกว่าร้อยละ 43 ถูกรังแกมากกว่าหรือเท่ากับ 3 รูปแบบ เมื่อคิดวิเคราะห์เพิ่มเติมหาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเรื่องเพศ จำนวนเพื่อน และการถูกรังแกรูปแบบต่างๆ พบว่า

ตารางที่ 1 ข้อมูลทั่วไป

ข้อมูลทั่วไป	จำนวนทั้งหมด (ร้อยละ)	จำนวนคนถูกรังแก (ร้อยละ)	จำนวนคนไม่ถูกรังแก (ร้อยละ)
ชาย	74 (52)	60 (81)	14 (19)
หญิง	68 (48)	50 (73.5)	18 (26.5)
ประถมศึกษาปีที่ 4	77 (54)	55 (71.4)	22 (28.6)
ประถมศึกษาปีที่ 5	55 (39)	49 (89)	6 (11)
ประถมศึกษาปีที่ 6	10 (7)	6 (60)	4 (40)
จำนวนเพื่อนที่ติน้อยกว่า 6 ราย	88 (62)	74 (84)	14 (16)
จำนวนเพื่อนที่ดีเท่ากับ 6 คนขึ้นไป	54 (38)	36 (66.7)	18 (33.3)

ตารางที่ 2 รูปแบบการถูกรังแก

รูปแบบการถูกรังแก	จำนวนคน (ร้อยละ)
Physical	ถูกชกเตะดันผลักแรงๆ หรือถูกขังไว้ในห้อง 46 (32.5)
Property	ถูกขโมยเงินแย่งของ ถูกคนอื่นทำให้ของเสียหาย 33 (23.2)
Verbal	ถูกใช้พูดหยาบคายล้อเลียนทำให้เจ็บใจหรือเสียใจ 92 (64)
	ถูกรังแกด้วยการใช้คำที่ไม่ดีหรือใช้คำพูดที่เกี่ยวข้องกับเชื้อชาติหรือผิวพรรณ 65 (45)
	ถูกข่มขู่หรือบังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่อยากทำ 44 (31)
Social exclusion	ไม่ให้เล่นหรือทำกิจกรรมด้วยไม่ยอมให้เข้ากลุ่มเพื่อนหรือแกล้งเมินไม่สนใจ 39 (27.5)
Indirect	ถูกสร้างเรื่องโกหกหรือปล่อยข่าวลือในทางที่ไม่ดีถูกทำให้คนอื่นไม่ชอบ 50 (35.2)
Sexual	ถูกรังแกด้วยคำพูดที่ไม่ดีที่แสดงความเห็นหรือทำทางที่สื่อไปในเรื่องเพศ 50 (35)

ปัจจัยเรื่องเพศ นักเรียนหญิงจะมีความเสี่ยงในการถูกรังแกแบบไม่ยอมให้เข้ากลุ่มหรือไม่เล่นด้วยมากกว่านักเรียนชายอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (OR 2.145, 95%CI 1.01-4.56, p-value = 0.045) ส่วนนักเรียนชายจะมีความเสี่ยงในการถูกรังแกแบบถูกเรียกด้วยคำพูดที่ไม่ดีแสดงความคิดเห็นหรือท่าทางที่สื่อไปในเรื่องทางเพศมากกว่านักเรียนหญิงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (OR 2.42, 95%CI 1.18-4.93, p-value = 0.015)

ส่วนปัจจัยเรื่องจำนวนเพื่อนที่ดี นักเรียนที่มีจำนวนเพื่อนที่ดีน้อยกว่า 6 ราย จะมีความเสี่ยงต่อการถูกรังแกด้วยวิธีเรียกด้วยคำพูดที่ไม่ดีแสดงความคิดเห็นที่สื่อไปในเรื่องทางเพศ (OR 2.28, 95%CI 1.07-4.85, p-value=0.03) ขโมยเงินหรือแย่งของ (OR 3.55, 95%CI 1.35-9.25, p-value=0.007) และข่มขู่บังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่ชอบ (OR 2.61, 95%CI 1.28-5.32, p-value=0.007) มากกว่านักเรียนที่มีจำนวนเพื่อนที่ดีตั้งแต่ 6 คนขึ้นไปอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ดังแสดงในตารางที่ 4

ตารางที่ 3 จำนวนรูปแบบของการถูกรังแก

จำนวนรูปแบบของการถูกรังแก	1 แบบ	2 แบบ	3 แบบ	4 แบบ	5 แบบ	6 แบบ
จำนวนนักเรียน (ร้อยละ)	26 (18.3)	22 (15.5)	27 (19)	15 (10.6)	14 (9.9)	6 (4.2)
ค่ากลาง (median) =	2					
ค่าเฉลี่ย (mean) =	2.23					

ตารางที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยพื้นฐานเรื่องเพศ เพื่อนที่ดีและรูปแบบการถูกรังแก

รูปแบบวิธีการถูกรังแก	เพศชาย (ราย)	เพศหญิง (ราย)	OR, 95%CI	P-value
ถูกรังแกด้วยการไม่ยอมให้เข้ากลุ่มหรือไม่เล่นด้วย	15	24	2.15, (1.01-4.56)	0.045
ไม่ถูกรังแกด้วยการไม่ยอมให้เข้ากลุ่มหรือไม่เล่นด้วย	59	44		
ถูกรังแกด้วยการเรียกด้วยคำพูดที่สื่อไปในเรื่องทางเพศ	33	17	2.42, (1.18-4.93)	0.015
ไม่ถูกรังแกด้วยการเรียกด้วยคำพูดที่สื่อไปในเรื่องทางเพศ	41	51		
รูปแบบวิธีการถูกรังแก	เพื่อนที่ดี < 6 คน	เพื่อนที่ดี ≥ 6 คน	OR, 95%CI	P-value
ถูกรังแกด้วยการเรียกด้วยคำพูดที่สื่อไปในเรื่องทางเพศ	37	13	2.28, (1.07-4.85)	0.03
ไม่ถูกรังแกด้วยการเรียกด้วยคำพูดที่สื่อไปในเรื่องทางเพศ	51	41		
ถูกรังแกด้วยการขโมยเงินหรือแย่งของ	27	6	3.55, (1.35-9.25)	0.007
ไม่ถูกรังแกด้วยการขโมยเงินหรือแย่งของ	61	48		
ถูกรังแกด้วยการข่มขู่บังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่ชอบ	48	17	2.61, (1.28-5.32)	0.007
ไม่ถูกรังแกด้วยการข่มขู่บังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่ชอบ	40	37		

จากการสัมภาษณ์นักเรียนที่ถูกรังแกรายบุคคล จำนวน 110 ราย ได้ข้อมูลครบถ้วนทั้งสิ้น 91 ราย นักเรียนส่วนใหญ่มีเกรดเฉลี่ย 3.5 ขึ้นไป (ร้อยละ 71) ส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ (ร้อยละ 88) สถานะภาพของพ่อแม่ในนักเรียนที่ถูกรังแกส่วนใหญ่อยู่ด้วยกัน (ร้อยละ 82) นักเรียนที่ถูกรังแกส่วนใหญ่มีน้ำหนักตัวอยู่ในเกณฑ์ปกติ (ร้อยละ 56) ในจำนวนนี้พบนักเรียนที่มีน้ำหนักตัวเกินหรือภาวะอ้วน (overweight, BMI>20) เพียง 6 ราย (ร้อยละ 7) เท่านั้น

ในเรื่องกลยุทธ์วิธีที่ใช้แก้ปัญหาเมื่อถูกรังแกพบว่าเด็กคนหนึ่งใช้หลายกลยุทธ์วิธีในแก้ปัญหา โดยส่วนใหญ่แล้วกลยุทธ์ในการแก้ปัญหาที่ใช้บ่อยที่สุดคือ การมองหาวิธีการแก้ปัญหาแบบต่างๆ (problem

solving) กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาที่ยังสัมพันธ์กับรูปแบบของการถูกรังแกด้วย เช่น เมื่อนักเรียนถูกรังแกด้วยการทำร้ายร่างกาย (physical bullying) จะใช้วิธีแก้ปัญหาด้วยวิธีด้วยการโต้ตอบกลับ (externalizing) มากที่สุด เมื่อถูกรังแกด้วยวาจา (verbal bullying) เช่น การล้อเลียน ล้อชื่อพ่อแม่ ชมชู้ให้ทำในสิ่งที่ไม่ชอบ นักเรียนมักใช้วิธีแก้ปัญหา (problem solving) และการโต้ตอบกลับ (externalizing) มากที่สุด ในขณะที่หากนักเรียนถูกรังแกด้วยวิธีการแสดงความเห็นหรือทำทางสื่อไปในเรื่องทางเพศ (sexual bullying) นักเรียนจะใช้วิธีการขอความช่วยเหลือจากผู้อื่นมากที่สุด (seeking social support) (ตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 กลยุทธ์ในการแก้ปัญหาเมื่อถูกรังแก

รูปแบบการถูกรังแก	Seeking social support (%)	Problem solving (%)	Distancing (%)	Internalizing (%)	Externalizing (%)
Physical	63	60	48	41	71
Property	56	78	25	38	25
Verbal	55	62	49.3	36.6	62
Indirect	50	81.3	25	37.5	37.5
Social exclusion	41	94	17.7	41	11.7
Sexual	60	50	10	40	40

วิจารณ์

กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาเป็นนักเรียนที่อยู่ในชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ 4-6 จำนวนทั้งสิ้น 142 ราย พบว่ามีจำนวนนักเรียนที่ถูกรังแกเดือนละ 2-3 ครั้ง หรือบ่อยกว่าจำนวน 110 ราย หรือคิดเป็นร้อยละ 77.5 ซึ่งค่อนข้างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยก่อนหน้านี้ของ ผศ.ดร.สมบัติ ตาปัญญา เมื่อปี พ.ศ. 2549¹ ที่พบ

เด็กนักเรียนที่ถูกรังแกเพียงร้อยละ 40 อาจเป็นไปได้ว่ากลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาในการศึกษาคั้งนี้เป็นระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลายเท่านั้น ซึ่งต่างจากกลุ่มตัวอย่างของการศึกษาครั้งที่ศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนปลายถึงมัธยมศึกษาปีที่ 2 โดยในการศึกษาคั้งนี้นักพบว่าถูกรังแกถูกรายงานมากที่สุด ในชั้นประถมปีที่ 4 และน้อยลงในช่วงมัธยมศึกษา

เพราะฉะนั้นจึงอาจทำให้ในการศึกษารังนี้ที่มีอัตราการถูกรังแกที่มากกว่า ส่วนรูปแบบการถูกรังแกนั้นพบว่าเด็กนักเรียนถูกรังแกด้วยวาจาบ่อยที่สุด โดยร้อยละ 64 ถูกรังแกด้วยการใช้คำพูดหยาบคายล้อเลียนที่ทำให้เจ็บใจหรือเสียใจ ร้อยละ 45 ถูกรังแกด้วยคำที่ไม่ดีหรือคำที่เกี่ยวกับเชื้อชาติหรือผิวพรรณ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาก่อนหน้านี้ที่พบว่ารูปแบบการรังแกที่พบบ่อยที่สุดคือ การล้อเลียน และการเหยียดหยามเชื้อชาติเผ่าพันธุ์

เมื่อศึกษาปัจจัยที่สัมพันธ์กับการถูกรังแกพบว่าในปัจจัยเรื่องเพศ นักเรียนชายถูกรังแกบ่อยกว่านักเรียนหญิง แต่ไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นักเรียนหญิงจะมีความเสี่ยงในการถูกรังแกแบบไม่ยอมให้เข้ากลุ่มหรือไม่เล่นด้วยมากกว่านักเรียนชายอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (OR 2.145, 95%CI 1.01-4.56, p-value = 0.045) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยหลายๆ ชิ้นก่อนหน้านี้ที่บ่งบอกว่า การไม่ยอมให้เข้ากลุ่ม (social exclusion) นั้นพบในเพศหญิงได้บ่อยกว่าเพศชาย เช่นงานวิจัยของ Joyce F. Benenson¹³ พบว่าเพศหญิงจะอ่อนไหวต่อการถูกไม่ยอมให้เข้ากลุ่มมากกว่าเพศชาย และใช้วิธีการไม่ยอมให้เข้ากลุ่มมากกว่าเพศชาย เนื่องจากเพศหญิงโดยลักษณะทางกายภาพนั้นเป็นเพศที่อ่อนแอกว่า และต้องอาศัยการพึ่งพามากกว่าเพศชาย การใช้วิธีไม่ให้เข้ากลุ่มหรือตัดออกกลุ่มจึงมีประโยชน์ต่อเพศหญิงในแง่ลดคู่แข่งในการดำรงชีพ¹³ ในขณะที่นักเรียนชายจะมีความเสี่ยงในการถูกรังแกแบบถูกรังแกด้วยคำพูดที่ไม่ดีแสดงความเห็นหรือท่าทางที่สื่อไปในเรื่องทางเพศมากกว่านักเรียนหญิงอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (OR 2.42, 95%CI 1.18-4.93, p-value = 0.015) การใช้คำพูดในการล้อเลียนเกี่ยวกับทางเพศเป็นการรังแกแบบทางตรง (direct bullying) ซึ่งโดยปกติจะพบในเพศชายมากกว่า^{14,15} ทั้งนี้อาจเนื่องจากโดยธรรมชาติ

เพศชายมักเล่นแรง¹⁶ หรือมีพฤติกรรมแสดงออกที่รุนแรงกว่าเพศหญิง จึงมีโอกาสถูกรังแกต้นให้มีพฤติกรรมการตอบสนองที่รุนแรงมากกว่า¹⁶

ในปัจจัยเรื่องเพื่อนพบว่า เด็กนักเรียนที่มีเพื่อนที่ดีน้อยกว่า 6 ราย จะมีความเสี่ยงต่อการถูกรังแกมากกว่าเด็กนักเรียนที่มีเพื่อนที่ดีตั้งแต่ 6 รายขึ้นไปอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (OR 2.65, 95%CI 1.18-5.92, p-value = 0.016) นอกจากนี้ยังพบว่า นักเรียนที่มีจำนวนเพื่อนที่ดีน้อยจะมีความเสี่ยงต่อการถูกรังแกด้วยวิธีเรียกด้วยคำพูดที่ไม่ดี แสดงความเห็นที่สื่อไปในเรื่องทางเพศ ขโมยเงินหรือแย่งของและข่มขู่บังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่ชอบ มากกว่านักเรียนที่มีจำนวนเพื่อนที่ดีมากกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ สอดคล้องกับการศึกษาของ Kendrick¹⁷ และ Bollmer¹⁸ การที่เด็กมีมิตรภาพที่ดีจะช่วยปกป้อง ช่วยให้สามารถผ่านเหตุการณ์ตึงเครียดเช่น การถูกรังแกไปได้ เพราะมิตรภาพที่ดีจะช่วยเพิ่มความภาคภูมิใจในตนเอง ช่วยแนะนำวิธีแก้ไขปัญหา และทำให้รู้สึกมั่นคงปลอดภัยในสัมพันธภาพระหว่างเพื่อนด้วยกัน¹⁹

จากการสัมภาษณ์นักเรียนที่ถูกรังแกจำนวน 91 ราย นักเรียนมีกลยุทธ์วิธีในการแก้ปัญหาที่หลากหลาย วิธีที่นักเรียนใช้บ่อยที่สุดคือ การมองหาวิธีการแก้ปัญหา (problem solving) ซึ่งเป็นรูปแบบที่เหมาะสม อย่างไรก็ตามยังมีนักเรียนจำนวนหนึ่งที่ไม่รู้รู้สึกว่าไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ เกิดความกังวลและร้องไห้ (internalizing) สาเหตุอาจเกิดจากนักเรียนมีทักษะในการแก้ปัญหาที่ไม่ดีพอ หรืออาจเกิดจากนักเรียนใช้ทักษะการแก้ปัญหาที่เหมาะสมแล้วแต่ไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ ดังนั้นหากเกิดจากเหตุที่สอง กลไกทางสังคม เช่น ครู ผู้บริหาร หรือนโยบายของโรงเรียน ควรมีส่วนร่วมช่วยเหลือ ป้องกัน แก้ไขปัญหาดังกล่าวมากขึ้น

ข้อจำกัดของการศึกษา

กลุ่มตัวอย่างของการศึกษานี้เป็นนักเรียนในโรงเรียนที่อยู่ในโครงการสุขภาพจิตโรงเรียนซึ่งมีเพียงสองโรงเรียนเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่สามารถเป็นตัวแทนของนักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลายได้ทั้งหมด

แบบสอบถามที่ใช้ประเมินการถูกรังแก เป็นแบบสอบถามให้นักเรียนประเมินตนเอง (self report) ถึงแม้ผู้วิจัยจะอธิบายทำความเข้าใจกับนักเรียนก่อนแล้ว ก็อาจเกิดความคลาดเคลื่อนในการเข้าใจความหมายในแบบสอบถามได้

ข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้พบว่าอัตรการรังแกกันในโรงเรียนค่อนข้างสูง โรงเรียนควรได้รับความรู้และแนวทางการดูแลช่วยเหลือ ป้องกันการรังแกกันอย่างเหมาะสมและสม่ำเสมอ นอกจากนี้ครูและผู้ปกครองควรติดตามนักเรียนที่มีเพื่อนน้อยหรือไม่ค่อยมีเพื่อนว่ามีเหตุปัจจัยจากสิ่งใด มีความเสี่ยงของการถูกรังแกหรือไม่เพื่อให้การช่วยเหลือ ป้องกันตั้งแต่ต้น

เด็กไทยอาจมีรายละเอียดของกลยุทธ์การแก้ปัญหาเมื่อถูกรังแกแตกต่างจากเด็กต่างชาติได้ เนื่องจากความแตกต่างทางวัฒนธรรม ดังนั้นน่าจะมีการพัฒนาแบบสอบถามที่มีโครงสร้าง (structure interview) ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย และควรมีการศึกษากลยุทธ์การแก้ปัญหาในเด็กที่รังแกผู้อื่นด้วย

นอกจากนี้ควรศึกษาเพิ่มเติมว่ากลยุทธ์ที่นักเรียนใช้แก้ปัญหาการถูกรังแกนั้น มีประสิทธิภาพดีเพียงใด และมีปัจจัยใดที่ช่วยส่งเสริมหรือสัมพันธ์กับประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาก็ดี เช่น เพศ อายุ น้ำหนัก ส่วนสูง ผลการเรียน รูปแบบการเลี้ยงดู นโยบายของโรงเรียน การตอบสนองของครูและผู้ปกครอง ข้อมูล

ที่ได้จะช่วยให้การวางแผนการป้องกัน หรือติดตามกลุ่มเสี่ยงต่อไป

แบบสอบถามที่ใช้ในการศึกษานี้เป็นการประเมินเด็กนักเรียนด้านเดียว หากมีเครื่องมือการประเมินที่สอบถามจากครูหรือผู้ปกครองร่วมด้วย อาจทำให้ข้อมูลชัดเจนและน่าเชื่อถือมากขึ้น

สรุป

จากการศึกษานี้พบว่านักเรียนที่ถูกรังแกสูงถึงร้อยละ 77.5 นักเรียนมีกลยุทธ์การแก้ปัญหาการถูกรังแกที่หลากหลายขึ้นกับรูปแบบที่ถูกรังแกวิธีที่นักเรียนใช้มากที่สุด คือการมองหาวิธีแก้ปัญหาซึ่งเป็นวิธีที่เหมาะสมเป็นการมุ่งจัดการกับปัญหา อย่างไรก็ตามยังมีนักเรียนจำนวนหนึ่งที่รู้สึกว่าจะไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ เกิดความวิตกกังวล (internalizing) ดังนั้นควรให้ความสำคัญกับปัญหานี้และให้การช่วยเหลือติดตามนักเรียนที่ยังขาดทักษะการจัดการกับปัญหา เพื่อป้องกันผลกระทบในระยะยาวที่จะตามมา

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณท่านผู้อำนวยการโรงเรียนและอาจารย์ที่เกี่ยวข้องของโรงเรียนในโครงการสุขภาพจิตโรงเรียนที่กรุณาอนุญาตให้ทำการศึกษาในโรงเรียนขอขอบคุณ ผศ.ดร.สมบัติ ตาปัญญา ที่กรุณาอนุญาตให้ใช้แบบสอบถามพฤติกรรมมารังแกกันของนักเรียน The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire ฉบับภาษาไทย ขอขอบพระคุณอาจารย์สุทธิพล อุดมพันธ์ุรักษ์ นักวิจัยประจำสถาบันส่งเสริมงานวิจัย คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล ที่กรุณาเป็นที่ปรึกษาด้านสถิติ และคณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล ผู้สนับสนุนทุนวิจัยครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

1. Tapanya S. Problem of bullying in school survey report by National health foundation supported by Thai health promotion foundation; 2549: 3-12.
2. Tapanya S. Study to develop a sustainable violence prevention model in children. National health foundation supported by Thai health promotion foundation; 2550.
3. Olweus D. Bullying at school and later criminality: finding from three Swedish community samples of males. *Crim Behav Ment Health* 2011; 21:151-6.
4. Renda J, Vassallo S, Edward B. Bullying in early adolescence and its association with antisocial behavior, criminality and violence 6 and 10 years later. *Crim Behav Ment Health* 2011; 21:117-27.
5. Klomek AB, Kleinman M, Altschuler E. High school bullying as a risk for later depression and suicidality. *Suicidal Life Threat Behav* 2011; 41:501-16.
6. Brunstein KA, Marrocco F, Kleinman M. Bullying, depression and suicidality in adolescents. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 2007; 48:40-9.
7. Pruksapanachart B. The Relationship between Bullying Behavior and Self-esteem in Attention- Deficit / Hyperactivity Disorder Patients. *Journal of the Psychiatric Association of Thailand* 2011; 56:93-102.
8. Natvig GK, Albrektsen G, Qvarnstrom U. Psychosomatic symptoms among victims of school bullying. *J Health Psychol* 2001; 6:365-77.
9. Due P, Holstein BE, Lynch J. Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *Eur J Public Health* 2005; 15:128-32.
10. U.S. Department of Health & Human Services. What you can do [Internet]. [Cited 2015 Del 24]. Available from: <http://www.stopbullying.gov/kids/what-you-can-do/index.html>
11. Bijttebier P, Vertommen H. Coping with peer arguments in school-age children with bullying/victim problems. *Br J Educ Psychol* 1998; 68:387-94.
12. Kristensen SM, Smith PK. The use of coping strategies by Danish children classed as bullies, victims, bully/victims and not involved, in response to different types of bullying. *Scand J Psychology* 2003; 44:479-88.
13. Benenson JF, Markovits H, Hultgren B, Nguyen T, Bullock G, Wrangham R. Social exclusion: more important to human females than males. *Plos One* 2013; 8:e55851.
14. Félix EMR, Alamillo RDR, Ruiz RO. Prevalence and differentiating aspects related to gender with regard to the bullying phenomenon in poor countries. *Psicothema* 2011; 23:624-9.
15. Gordillo IC. Gender and role: Variables that change the perception of bullying. *Rev Mex Psicol* 2012; 29:136-46.

-
16. Fernández MVC, Fernández ML, Castro YR, Garrido JMF, Otero MC. Bullying in spanish secondary schools: Gender-based differences. *Span. J. Psychol* 2013; 16:1-14.
 17. Kendrick K, Jutengren G, Stattin H. The protective role of supportive friends against bullying perpetration and victimization. *J Adolesc* 2012; 35(4):1069-80.
 18. Bollmer JM, Milich R, Harris MJ, Maras MA. A friend in need: the role of friendship quality as a protective factor in peer victimization and bullying. *J Interpers Violence* 2005; 20(6):701-12.
 19. Sandler IN, Miller P, Short J, Wolchik SA. Children's social networks and social supports: Social support as a protective factor for children in stress. Oxford, England: John Wiley & Sons; 1989:277-307.